

Received:
24 February 2024
Revised:
12 May 2024
Accepted:
09 June 2024
Published:
21 June 2024
P.P: 39-70

ISSN: 2008-3564
E-ISSN: 2645-5285

Prerequisites and driving forces of realization of the new Islamic civilization in the thought of Iran's Supreme Leader

Ali Banaee¹ | Mohammad Hadi Ghasemi*² | Faezeh Panahi³

Abstract

In the Islamic perspective, "humanization" and "civilization" are two fundamental pillars essential for achieving the ultimate divine objectives, each possessing an irreplaceable luster. The Holy Qur'an views the purpose of sending messengers as fostering humanization, which is the primary goal of creation, making the establishment of civilization crucial to creating an environment conducive to humanization. Moreover, the unique Islamic capacities across various dimensions demonstrate the strength of Islamic civilization on a global scale. Among the most significant and profound discussions to date are the thoughts and opinions of the Supreme Leader of the Islamic Revolution on modern Islamic civilization. These discussions have distinctive features in the realms of civilization research, development, and the future of the Islamic world. This article, therefore, concentrates on his perspectives to gather and examine the catalysts and conditions necessary for the emergence of a modern Islamic civilization through future studies. The research adopts an exploratory-mixed approach using qualitative methods, including document review, text analysis, and interviews with seven experts, to compile the elements and drivers of modern Islamic civilization as envisioned by the Supreme Leader. In the quantitative phase, an expert survey and questionnaire were employed to validate and rank each prerequisite and driver for the advent of modern Islamic civilization. The research findings highlight prerequisites such as a forward-looking approach to civilization, systematization, and management model excellence, along with lifestyle adjustments. Additionally, drivers like science and technology, the unity of Islamic nations, and spirituality are identified as some of the most crucial aspects articulated in the Supreme Leader's intellectual framework.

Keywords: Civilization-building, Modern Islamic civilization, Islamic revolution, Driving forces, Futures Studies.

1. Department of Quranic and Hadith Sciences, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.

2. responsible author: Department of Futures Studies, Faculty of Strategic Management, Higher National Defense University, Tehran, Iran. E-mail: mh.ghasemi110@gmail.com

3. phd student at University Of Eyvanakey, Eyvanakey, Iran.

Cite this Paper: Banaee, A & Ghasemi, M.H & Panahi, F (2024). Prerequisites and driving forces of realization of the new Islamic civilization in the thought of Iran's Supreme Leader. *Future Studies of the Islamic Revolution*, 2(5), 39–70.

Publisher: Imam Hussein University

© Authors

This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0).

پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری

علی بنائی^۱ | محمدهادی قاسمی^{۲*} | فائزه پناهی^۳

چکیده

در جهان‌بینی اسلامی دو رکن اساسی «انسان‌سازی» و «تمدن‌سازی» جهت رسیدن به اهداف متعالی الهی، درخششی بی‌بدیل دارد و قرآن کریم هدف از بعثت رسولان را انسان‌سازی به‌عنوان نیل به هدف اصلی خلقت دانسته و از این رو تمدن‌سازی جهت ایجاد فضای مناسب برای تحقق انسان‌سازی اهمیت بسیاری دارد. از طرفی وجود ظرفیت‌های بی‌بدیل اسلامی در ابعاد گوناگون، مبین قدرت تمدن‌سازی اسلام در ابعاد جهانی است. در این میان، اندیشه‌ها و نظرات رهبر معظم انقلاب اسلامی در موضوعات مختلف مبحث تمدن نوین اسلامی، یکی از مهم‌ترین و عمیق‌ترین مباحثی است که تاکنون مطرح شده و دارای ویژگی‌های منحصربه‌فرد در موضوعات تمدن‌پژوهی، تمدن‌سازی و آینده‌نگری جهان اسلام است؛ لذا در مقاله حاضر با تمرکز بر دیدگاه‌های ایشان سعی گردیده پیشران‌ها و پیش‌نیازهای تحقق تمدن نوین اسلامی با استفاده از آینده‌پژوهی گردآوری و موردبحث قرار گیرد. رویکرد این تحقیق اکتشافی - آمیخته بوده و در روش کیفی، ضمن بررسی اسناد و متون و مصاحبه با ۷ خبره، با استفاده از روش تحلیل محتوا، پیشران‌ها و مؤلفه‌های تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری گردآوری شده است. در بخش کمی نیز از طریق پیمایش خبرگی و پرسشنامه، برای اعتبارسنجی و اولویت‌بندی هریک از پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی اقدام شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، پیش‌نیازهایی چون آینده‌نگری در تمدن‌سازی، نظام‌سازی و تعالی الگوی مدیریت، اصلاح سبک زندگی و پیشران‌هایی مانند علم و فناوری، وحدت کشورهای اسلامی، معنویت از مهم‌ترین مواردی هستند که در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب بیان شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: تمدن‌سازی، تمدن نوین اسلامی، انقلاب اسلامی، پیشران، آینده‌پژوهی.

۲

دوره پنجم
تابستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱
صص: ۷۰-۳۹

شاپا چاپی: ۴۵۲۸-۲۰۰۸
الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۰۷۲

۱. گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۲. نویسنده مسئول: گروه آینده‌پژوهی، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

Email: mh.ghasemi110@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه ایوانکی، ایوانکی، ایران.

استناد: بنائی، علی و قاسمی، محمدهادی و پناهی، فائزه (۱۴۰۳). پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه

مقام معظم رهبری، **نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی**، ۲(۵)، ۷۰-۳۹.

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27173674.1403.5.1.1.3>

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع) نویسنده‌گان

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

پرداختن به مباحث تمدن‌سازی اسلامی از این جهت حائز اهمیت است که در جهان‌بینی اسلامی دو رکن اساسی انسان‌سازی و تمدن‌سازی جهت رسیدن به اهداف متعالی الهی، درخششی بی‌بدیل دارد. قرآن کریم هدف از بعثت رسولان را انسان‌سازی به‌عنوان نیل به هدف خلقت دانسته و از این‌رو تمدن‌سازی جهت ایجاد فضای مناسب برای تحقق انسان‌سازی اهمیت بسیاری دارد؛ چراکه غایت تمدن اسلامی، رساندن بشر به حیات طیبه و قرب الهی است. از طرفی وجود ظرفیت‌های بی‌بدیل اسلامی در ابعاد گوناگون، مبین قدرت تمدن‌سازی اسلام در ابعاد جهانی است. بررسی تاریخ تمدن اسلامی نشان می‌دهد این تمدن برخلاف تمدن‌های مشابه دیگر، اولین تمدنی است که می‌توان نام جهانی بر آن گذاشت؛ چراکه تاریخ، بیانگر آن است که دنیای اسلام در قرون وسطا نسبت به مسیحیت راه بهتری جهت رسیدن به تمدن عصر جدید عرضه کرده است (پیروزمند و خورشیدی، ۱۳۹۸). با همه این مقدمات و به‌رغم تلاش‌های تمدن‌شناسانه و مطالعات تمدنی که در نیمه دوم از قرن بیستم در دنیای اسلام (به‌ویژه دنیای عرب) توسط اندیشمندان متعددی همچون علال الفاسی، محمد قطب، قسطنطین زریق، حسن حنفی و مالک بن نبی صورت گرفت، حوزه تمدن‌شناسی همچنان از حوزه‌های ناشناخته پژوهشی در ذهن روشنفکران مسلمان ایرانی باقی‌مانده است. علی‌رغم سخن‌های فراوان در باب تمدن اسلامی یا تمدن غربی و ضرورت بازشناسی، احیا و احیانا نقد آن، هنوز ماهیت مطالعات تمدنی و اقتضانات پژوهشی در آن تصویر روشنی پیدا نکرده است. گفته‌ها و نوشته‌های پراکنده‌ای هم که در این باب عنوان شده، جز ابهام و سؤال، چیزی به ذهنیت آشفته تمدنی نیفزوده است.

برخی تمدن را با علم و فناوری یکی انگاشته‌اند، برخی دیگر تمدن‌شناسی را همان فلسفه یا تاریخ فلسفه غرب تلقی کرده‌اند و برخی دیگر نیز از واژه تمدن و احیای آن، قدرت سیاسی صرف را منظور کرده‌اند. برداشت‌های متفاوت از تمدن نه بدان معناست که در میان اندیشمندان اجتماعی در مورد تمدن و تمدن‌شناسی، پارادایم مشترک علمی وجود ندارد و نیل به چنین توافق علمی‌ای نیز ممکن نیست، بلکه این اختلافات نشان از آن دارد که پژوهش‌های لازم در این مورد هنوز به‌اندازه کافی انجام نگرفته و عزم و وفاق علمی لازم نیز در آن باره به وجود نیامده است.

لذا می‌توان ادعا کرد تمدن از جمله واژه‌های پر ابهام است که همواره در تحلیل‌های تاریخی و اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد، بدون آنکه بحثی مجزا و کامل در باب تبیین معنایی‌اش صورت گرفته باشد. مصادیقی هم که برای تمدن ذکر گردیده، پنهان و آشفته است که به‌قاعده در آوردن آن، همواره برای اندیشمندان دشوار نموده، آن‌ها را در تحلیل‌ها و تعریف‌های خود از تمدن، ناگزیر به استثنا کرده است. ضرورت‌های نگرش تمدنی از آن روست که اولاً نگرش تمدنی نگرشی فراگیر و جامع است. در این رویکرد، تحولات اجتماعی در مقیاسی کلان و در نسبتی با دیگر حوزه‌ها مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته، از تحلیل‌های تک عاملی پرهیز می‌شود. از سوی دیگر نگاه تمدنی نگاهی است که کارآمدی نظام‌های اندیشه‌ای از آن رهگذر رخ می‌دهد. کسانی که بر تمدن و ضرورت احیای آن تأکید دارند بدان سبب است که اصولاً بدون تمدن، سخن از فکر و فرهنگ نابجا و بی‌محل خواهد بود. در نگاه تمدنی است که جا و راه، برای نهادینه کردن اجتماعی یک فکر آن‌هم در گستره‌ای وسیع ممکن می‌شود (کرمی و همکاران، ۱۳۸۸).

تمدن پژوهی در دنیای غرب سابقه دیرینه‌ای دارد و تاریخ تمدن‌هایی که در مورد غرب و با نسبت کمتری در مورد شرق نگاشته شده است نسبتاً زیاد است. کتاب‌های زیادی در خصوص سیر جوامع بشری و فلسفه تاریخ در ادوار غرب وجود دارد. از سویی دیگر قبل از انقلاب اسلامی در ایران تلاش مشخص و مدونی برای تمدن پژوهی و توسعه اندیشه‌های تمدنی صورت نگرفته و خلأ تئوری‌سازی‌های تمدنی همچنان مشهود باقی مانده بود. آنچه در کشور ما پیرامون موضوعات تمدنی در مورد اسلام، ایران و یا غرب انجام گرفته بود عموماً ترجمه‌هایی از نویسندگان دنیای غرب و مستشرقین غربی بوده، یا تاریخ‌نگاری‌های پراکنده‌ای که در هر صورت، درصدد کشف کلیات تمدن اسلامی و یا غربی و تحلیل کلان از آن نبوده‌اند؛ اما پس از انقلاب اسلامی ایران، شرایط تغییرات بسیاری داشته است. حرکت انقلاب اسلامی مبتنی بر آموزه‌ها و مبانی دین اسلام شکل گرفت و مبنای انقلاب اسلامی و تئوری انقلابی و مدیریتی کشور نیز بر پایه دین اسلام تدوین گردید؛ لذا توجه به دین اسلام در روند حکومت نقش برجسته‌ای به خود گرفت به گونه‌ای تلقی این گونه بود که به هر میزان که حکومت بتواند دین اسلام را در ارکان و مردم نهادینه‌تر کند، به هدف اصلی که تمدن اسلامی است نزدیک‌تر شده است. در بیانات و اندیشه‌های معمار و

بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، حضرت امام خمینی (ره) کلیدواژه‌های «تمدن الهی»، «تمدن اسلامی» و اشاره به برخی از این مؤلفه‌ها مشاهده می‌شود.

امام خمینی از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، با نقد تفکر غرب به امتداد و آینده انقلاب اسلامی توجهی ویژه داشتند و براین اساس می‌توان ادعا کرد، نظام فکری ایشان نیز با نگاه به آینده، یعنی تحقق تمدن اسلامی آمیخته بوده و اصولی را در فواصل زمانی مختلف در این مسیر بیان نموده‌اند. پس از رحلت امام خمینی، راهبری انقلاب اسلامی توسط آیت‌الله خامنه‌ای بانکیه‌بر همان اندیشه‌های ناب رهبر کبیر انقلاب ادامه یافت و با استحکام بیشتر انقلاب اسلامی و عبور از بحران‌های اولیه، جنگ تحمیلی و سایر مسائلی که در مقاطع تاریخی مختلف، پیشروی انقلاب قرار گرفته بود، فرصتی فراهم شد تا آینده این انقلاب و ترسیم دورنمای مطلوب آن بیشتر از پیش مورد توجه قرار گیرد؛ لذا با توجه به ورود به دهه پنجم انقلاب اسلامی و دهه چهارم زعامت و امامت حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) تبیین اندیشه‌های معظم له به‌خصوص در حوزه تمدن‌سازی نوین اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. ترسیم چشم‌انداز آینده انقلاب اسلامی و نوع دستیابی به آینده مطلوب برای جامعه اسلامی هنوز ناتمام باقی مانده و نیاز به تأمل و پژوهش‌های متعددی در ابعاد گوناگون این مسئله احساس می‌شود.

اهمیت پژوهش حاضر در آن است که با توجه به شعارها و آرمان‌های انقلاب اسلامی و حرکت آن از ابتدای شکل‌گیری در نقد تمدن غرب، باید تبیین شود که چه مؤلفه‌ها و پیشران‌هایی به‌عنوان بدیل در تمدن‌سازی و مواجهه با این تمدن ارائه شده و چه راهکارهایی در جهت تحقق تمدن اسلامی معرفی گردیده است. از سویی دیگر در بیان ضرورت پژوهش فعلی می‌توان بیان داشت که باگذشت بیش از چهار دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌بایست پیش‌نیازها و پیشران‌های اصلی و مهم جهت تحقق تمدن نوین اسلامی معرفی گردد و نسبت حرکت انقلاب با فراهم‌ساختن این پیش‌نیازها و استقرار آن مشخص گردد؛ لذا در گام‌های نخست این الزام و از منظر آینده‌پژوهی، ضروری است پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی مورد واکاوی و بررسی قرار گیرد و بر همین اساس، مسئله پژوهش حاضر آن است که در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی، چه پیش‌نیازها و پیشران‌هایی برای زمینه‌سازی و استقرار این تمدن قابل طرح و توجه

است؟ و از نظر مقام معظم رهبری به‌عنوان یکی از صاحب‌نظران و مروجان این ایده، پیشران‌های مدنظر باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟

مبانی نظری پژوهش

تمدن

تمدن از جمله مفاهیمی است که به دلیل غامض و پیچیده بودن، دارای تعاریف متعددی است. عده‌ای آن را با علم و فناوری یکی دانسته‌اند و برخی آن را محدود به قدرت سیاسی کرده‌اند. برخی مانند تیلور تمدن را به عناصر و مؤلفه‌های تمدنی مانند هنر، اخلاق، آداب و رسوم متصل کرده‌اند و برخی مانند آلفرد وبر، بر ویژگی‌های تمدنی تأکید کرده‌اند و افرادی مانند هومبولت، از تمدن به قلمرو آن اشاره کرده‌اند؛ لذا در تعریف تمدن اختلافات زیادی وجود دارد؛ اما در یک مرور کلی می‌توان گفت واژه civilization معادل تمدن یا حضاره است. این واژه در زبان انگلیسی از لغت لاتینی civis به معنی شهروند یا شهرنشین گرفته شده و برای دلالت بر ویژگی‌هایی مانند لطف، کیاست و لیاقت مورد استفاده قرار گرفته است که دستاورد شهرنشینی است یا برای پیشرفت و ترقی افراد و جمعیت‌هایی که در شهرها زندگی می‌کنند (سپهری، ۱۳۸۵). یونانیان با استفاده از واژه civilization شهر را مجموعه‌ای از نهادها و روابط اجتماعی می‌دانستند. در فرهنگ فارسی نیز تمدن چنین تعریف شده است: «شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و بااخلاق مردم آشناسدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ۱۳۸۹). به تعبیر دیگر تمدن در عربی از «مدن» اخذ شده است که معنای آن اقامت کردن است و در زبان انگلیسی، امروزه واژه civilization را به این مفهوم اطلاق می‌کنند که آن نیز به معنای استقرار یافتن است و در تعریف اجتماعی، همان شهرنشینی است (ولایتی، ۱۳۸۴).

تمدن اسلامی

مفهومی با کلیدواژه «تمدن اسلامی» در نصوص اسلامی ذکر نشده؛ اما از دیرباز در اندیشه متفکران مسلمان مطرح بوده است. به‌عنوان مثال از نگاه ابن خلدون، تمدن حالت اجتماعی انسان است و فرایند آن در انتقال از بدایت تحقق می‌یابد. اهل بادیه تنها به لوازم ضروری زندگی توجه

می‌کنند؛ ولی شهرنشینان این مرحله را گذرانده‌اند و به بهره‌های غیرضروری و تجمل در شئون زندگی می‌پردازند. از این رو تمدن نهایت بادیه‌نشینی است و در پی آن پدید می‌آید. ابن خلدون تشکیل حکومت و وجود نوعی عصبیت و همبستگی را برای شکل‌گیری تمدن ضروری می‌داند (ملک‌محمدی، ۱۳۸۹: ۶۳۰). مالک بن نبی در تعریف تمدن می‌نویسد: تمدن مجموعه عوامل معنوی و مادی است که زمینه را برای جامعه به‌گونه‌ای فراهم سازد که هر فردی از اعضای آن بتواند از همه وسایل و بسترهای اجتماعی ضروری برای پیشرفت بهره‌مند شود (الویری و مهدی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۶۶). آیت‌الله خامنه‌ای با رویکردی ایجابی و سلبی تمدن را تعریف می‌کند و برای تعریف تمدن توجه ویژه‌ای به ارکان و مبانی آن دارد. ضمن اینکه ایشان تمدن را بما هو تعریف نمی‌کند؛ بلکه مستقیماً به تعریف تمدن با رویکردی اسلامی می‌پردازد. ایشان در تعریف تمدن اسلامی آن را تمدنی می‌دانند که «با شاخصه‌های ایمان و علم و اخلاق و مجاهدت مداوم، اندیشه پیشرفته و اخلاق والا همراه بوده و نقطه‌رهایی از جهان‌بینی مادی و ظالمانه و اخلاق به لجن کشیده‌ای است که ارکان تمدن امروزی غرب‌اند^۱». ایشان تمدن اسلامی جدید را بر پایه چهار رکن دین، عقلانیت، علم و اخلاق، می‌دانند که در آن، علم همراه با اخلاق، مادیات، همراه با معنویت و دین و قدرت سیاسی، همراه با عدالت است.

تمدن‌سازی اسلامی

«تمدن‌سازی اسلامی یعنی پیشرفت همه‌جانبه در کنار برخورداری از دستاوردهای علمی و فناورانه با تأکید بر عنصر حرکت و تعالی که شامل تمام ابعاد مادی و معنوی انسان‌ها می‌گردد^۲». «تمدن‌سازی اسلامی، تنها به دنبال اسلامی کردن جنبه‌های عینی، عملی و تاکتیکی جامعه نیست که با تصرف حکومت توسط افراد مؤمن بتوان آن را به دست آورد؛ بلکه در تمدن‌سازی اسلامی علاوه بر ایجاد حکومت اسلامی و پرداختن به جنبه‌های عینی و مادی جامعه، نیاز به اسلامی نمودن جنبه‌های ذهنی، فرهنگی و معنوی تمدن به‌عنوان سازه‌های اصلی تمدن برای ایجاد تمدن نوین

^۱بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی: ۱۳۹۲/۲/۹

^۲بیانات مقام معظم رهبری در سفر و دیدار جوانان خراسان شمالی: ۱۳۹۱/۷/۲۳

اسلامی نیز است. در تمدن‌سازی اسلامی، نگاه جامع به تعالی‌بخشی در تمام جنبه‌های زندگی بشر و نیازهای او لحاظ شده است^۱.

تمدن نوین اسلامی

از جمله مفاهیم دیگری که جا دارد بدان‌ها اشاره شود، دو مفهوم «نوین» و «اسلامی» در ترکیب «تمدن نوین اسلامی» هستند. به کارگیری واژه نوین سبب می‌شود تمدن‌گرایان از دیگر متفکران مسلمان که آنان نیز حول مفهوم تمدن اسلامی به ارائه نظر می‌پردازند، ولی ایجاد تمدنی نوین را بر نمی‌تابند (همچون سید حسین نصر) متمایز گردند؛ چراکه تمدن‌گرایان، هم به گذشته تمدن اسلامی به مثابه یک امر درخشان تاریخی توجه دارند و هم به دنبال تحقق تمدنی نوین در آینده هستند. بر این اساس، تمدن اسلامی برای تمدن‌گرایان نه تنها موضوعی تاریخی و مربوط به گذشته تاریخ اسلام است، بلکه ضرورتی است که باید با رویکردی آینده‌گرایانه به دنبال تحقق آن بود. از سوی دیگر، واژه «نوین» می‌تواند مبین توجه تمدن‌گرایان به ابزارها و روش‌های نوین نیز باشد که در پیشرفت جوامع بشری مؤثرند. از این رو، تمدن‌گرایان به دنبال بازگشت به تمدن اسلامی نیستند، بلکه به دنبال ایجاد تمدنی نوین متناسب با ارزش‌های اسلامی و مقتضیات زمانه و پیشرفت‌های بشری در آینده‌اند (خاکی و غفاری هسجین، ۱۳۹۵).

آینده پژوهی

آینده پژوهی^۲ مطالعه نظام‌مند آینده‌های ممکن، محتمل، مرجح و دیدگاه‌ها، جهان‌بینی‌ها و اسطوره‌های بنیادین هر آینده است (عنایت‌الله، ۱۳۹۳: ۷). هدف آینده پژوهی شناخت و فهم آینده‌های نااندیشیده توسط محققان است چراکه آینده دربردارنده مؤلفه‌هایی است که دارای ویژگی عدم قطعیت هستند (بل، ۱۳۹۲: ۳۷). گیسون معتقد است: «آینده آمده است، اما هنوز گسترده نشده است». این استعاره نشان می‌دهد که درک انسان‌ها اساس آینده پژوهی است؛ و در لایه‌های حاکمیت بخشی به آینده پژوهی در جامعه اولاً توانمندی‌ها و ادراک انسان‌ها است و ثانیاً مفاهیم آینده، گفتمان‌های آینده را امکان‌پذیر می‌سازند (خزائی و محمودزاده، ۱۳۹۳).

^۱بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی: ۱۳۹۲/۲/۹

^۲Futures studies

آینده‌پژوهی تمدنی

بخشی از مطالعات آینده‌نگری به حوزه تحلیل روندها، تحولات و پارادایم‌های غالب ژئوپلیتیکی^۱ و ژئوکالچری^۲ در جهان آینده پرداخته‌اند. برخی نیز پیرامون سناریوهای بالقوه آینده، سیاست‌گذاری و اداره مؤثر جامعه، به این سؤال پرداخته‌اند که چه افکار، جهان‌بینی‌ها و باورهای فرهنگی و ارزشی موجب دگرگونی‌های اجتماعی مناسب و سریع در تحقق تمدن‌ها می‌شود؟ چه فضا سازی و تصویر سازی از پدیده‌های کلان اجتماعی است که ظرفیت «خلق اول تمدنی» را دارند و می‌تواند به «خلق دوم تمدنی»، ایجاد تعلق هویتی و پیوسته‌ای استمرار و ماندگاری مطلوب منجر شود؟ (عاملی، ۱۳۸۸: ۳۰). جهانی‌شدن نقش مهمی در رشد حوزه آینده‌پژوهی تمدنی داشته است. به‌طوری‌که مطالعات آینده‌پژوهی تمدنی با سرچشمه‌های جهانی‌شدن مصادف و هم‌زمان است. بررسی پارادایم‌های تمدنی، پایداری تمدن‌ها، نحوه برخورد و تقابل تمدن‌ها، عناصر درونی و بیرونی تأثیرگذار بر یک تمدن، تحولات هویتی در درون یک تمدن و میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری تمدنی از مهم‌ترین مقولات و حوزه‌های مطالعاتی آینده‌پژوهی تمدنی است (قادری، ۱۳۹۷).

پیشران

ساده‌ترین و شیواترین تعریف پیشران^۳، نیروهای بزرگ تغییر است. پیشران‌ها نیروهایی هستند که بر پیامد رویدادها تأثیر دارند. به‌عبارت‌دیگر عناصری که باعث حرکت و تغییر در طرح اصلی سناریوها شده و سرانجام داستان‌ها را مشخص می‌کنند (شوارتز، ۱۳۹۰: ۲۲۶). پیشران این پتانسیل را دارد که صحنه را با تحولی اساسی روبه‌رو سازد؛ پیشران‌ها از دو جهت برای ما دارای اهمیت هستند، از یک‌سو، در مقام توصیف، آینده را بر مبنای آن‌ها توصیف می‌کنیم و از سوی دیگر، در مقام تجویز و مبتنی بر پیشران‌ها، آینده را مطابق با میل خود تغییر می‌دهیم (پدارم و زالی، ۱۳۹۷).

چارچوب نظری این تحقیق در حوزه تمدن نوین اسلامی، برگرفته از منویات مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای است. از منظر ایشان ماهیت تمدن اسلام از نوع گرفتن مرزها یا افزایش مرزها نیست؛ «تمدن اسلامی، کشورگشایی نیست؛ بلکه به معنای تأثیرپذیرفتن فکری ملت‌ها از

1 Geopolitics

2 Geoculture

3 Driving Force

اسلام است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۵). «ملت ایران -همچنان که شأن اوست- در حال پدید آوردن یک تمدن است. پایه اصلی تمدن، نه بر صنعت و فناوری و علم که بر فرهنگ و بینش و معرفت و کمال فکری انسانی است. این است که همه چیز را برای یک ملت فراهم می‌کند و علم را هم برای او به ارمغان می‌آورد. ما در این صراط و در این جهت هستیم» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۳). منظور از تمدن‌سازی گرفتن و فتح کشورها نیست، بلکه فکر و اندیشه‌ای است که در میان ملت‌ها و امت‌ها پذیرش دارد و آنان را از ابعاد مختلف به خود علاقه‌مند می‌کند؛ هدف انقلاب اسلامی این است که به تمدن اسلامی نزدیک شود. «خط کلی نظام اسلامی چیست؟ اگر بخواهیم پاسخ این سؤال را در یک جمله ادا کنیم، خواهیم گفت خط کلی نظام اسلامی، رسیدن به تمدن اسلامی است. اگر شما به بلندگویان تمدن کنونی غرب مراجعه کنید، آن‌ها خواهند گفت تمدن مادی غرب ابدی و تغییرناپذیر است... در تمدن مادی غرب ... هرچه حرف می‌زنند، طراحی هزاره دوم را می‌کنند؟ حالا مگر تمدن مادی غرب، سرتاسر هزاره اول را فراگرفته بود که شما می‌خواهید هزاره دوم را هم به آن ملحق کنید؟! مگر بشر از این دو، سه قرن که از سیطره تمدن مادی غرب گذشته، راضی است؟! مگر تمدن مادی غرب توانسته است زخم‌های کهنه بشریت را علاج کند؟! آیا فقر در دنیا از بین رفت؟ آیا گرسنگی از بین رفت؟ آیا ظلم و تبعیض از بین رفت؟ آیا آرامش خاطر انسان تأمین شد؟ آیا مهربانی و صفای میان انسان‌ها تأمین شد؟ یا به عکس، تمدن مادی غرب در دوره استعمار، سپس در دوره استثمار که سلطه حکومت‌های غربی در دوره استثمار، مثل دوره استعمار، مستقیم نبود؛ به شکل استثمار نیروها در دنیای عقب‌افتاده و فقیر بود؛ همان سلطه پنهانی قاهری که همه سرمایه‌ها و همه نیروها را از آن‌ها می‌ربود و در خود هضم می‌کرد و جیب کمپانی‌های سرمایه‌داری را بیشتر می‌انباشت و سپس در دوره رسانه و در دوره ارتباطات - یعنی امروز- در همه این سه دوره، با زور، با قدرت‌نمایی، با زورگویی، با ایجاد اختناق طرف مقابل و صف مقابل همیشه وارد میدان شده است، درحالی که در بالاترین مراکز خود هنوز تبعیض هست، تبعیض نژادی هست، فاشیسم هست! با این سابقه با این همه گرفتاری، با این همه مشکلات، تمدن مادی غربی ادعای ابدیت می‌کند اما این ادعا، ادعای واهی، غیرعملی و ناکام است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۳).

تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

اندیشه تمدنی آیت‌الله خامنه‌ای در رهگذر اتصال میان عرصه نظر و عمل شکل گرفته است که می‌توان آن را با ویژگی‌های اختصاصی زیر صورت‌بندی کرد:

الف. این اندیشه تمدنی، بر بستر تحلیل تاریخی تجربه تمدنی صدر اسلام، تجربه تمدنی غرب و جاهلیت مدرن و نیز تجربه تطور و حضور تشیع در عرصه حکومت‌های اخیر نمایان گشته است.

ب. اندیشه ایشان از یک‌سو، بر توانمندی‌های فقهی و فلسفی و از سوی دیگر، مبتنی بر منصب‌های حکومتی ایشان شکل یافته است.

پ. این اندیشه تمدنی، در درون تجربه انقلاب و جمهوری اسلامی ایران در عصر حاضر تکوین می‌یابد (بهمنی، ۱۳۹۳: ۲۰۰-۲۰۸).

مفهوم‌شناسی تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری را می‌توان در دو سطح تحلیل و تبیین کرد:

در سطح اول، ایشان تمدن نوین اسلامی را نظام و راه‌ای می‌دانند که زندگی خوب و عزتمند را برای انسان (مخلوق) مهیا می‌کند تا او به‌غایت موردنظر خدای متعال (خالق) - یعنی سعادت دنیوی و اخروی - دست یابد: «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به‌غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است، برسد. زندگی خوبی داشته باشد، زندگی عزتمندی داشته باشد، انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت. تمدن اسلامی یعنی این. هدف نظام جمهوری اسلامی و آرمان نظام جمهوری اسلامی این است»^۱.

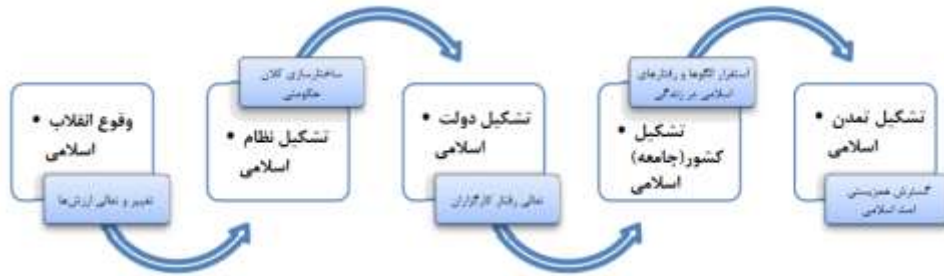
در سطح دوم، ایشان تمدن نوین اسلامی را چشم‌انداز و هدف غایی حرکت امت اسلامی در میان اجتماعات بشری تعریف و تبیین می‌کنند و برای امت اسلامی، تمدن‌های اسلامی - ولی با مشترکات هویتی - قائل هستند؛ از آن‌جهت که ایشان تنوع ملت‌ها و تفاوت شرایط فرهنگی و اقلیمی را در این بحث به رسمیت می‌شناسند. ایشان بارها در بحث پیرامون تمدن نوین اسلامی، از امت اسلامی یاد کرده‌اند و ضمن اشاره به تنوع ملیت‌ها و کشورها در درون امت اسلامی، دستیابی به تمدن مطلوب قرآنی را به‌عنوان چشم‌انداز مشترک امت اسلامی در کشورهای مختلف

^۱بیانات مقام معظم رهبری با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری: ۱۳۹۲/۶/۱۴

برشمرده‌اند. «امت اسلامی با همه ابعاد خود در قالب ملت‌ها و کشورها باید به جایگاه تمدنی مطلوب قرآن دست یابد^۱». ایشان از چشم‌انداز امت اسلامی نیز یاد کرده‌اند: «هدف نهایی را باید امت واحده اسلامی و ایجاد تمدن اسلامی جدید بر پایه دین و عقلانیت و علم و اخلاق قرارداد^۲».

مراحل تکوین تمدن اسلامی

بی‌شک هیچ تمدنی به یک‌باره شکل نمی‌گیرد و باید از مسیرها، دوره‌ها و نظام‌های مختلفی گذر کند. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای ناظر به فرایند تحقق تمدن اسلامی است؛ به گونه‌ای که این فرایند را معطوف به تجربه جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌کنند: «ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌المللی اسلامی است. ما امروز در مرحله دولت اسلامی و کشور اسلامی قرار داریم^۳». در نمودار (۱) زنجیره مراحل حرکت تمدنی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری ترسیم شده است.

نمودار (۱): مراحل تکوین تمدن اسلامی (بهمنی، ۱۳۹۳)

پیشینه پژوهش

اندیشمندانی مانند کنت، اسپنسر، اشپنگر، مارکس وبر و نلسون همگی از افرادی هستند که موضوعات تمدنی را از جنبه‌های مختلف آن مانند اندیشه‌های جامعه‌شناختی، فلسفه تاریخ، روان‌شناسی اجتماعی تمدن‌ها و نوع‌شناسی تمدن مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند؛ اما در دوران

^۱بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس علما و بیداری اسلامی: ۱۳۹۲/۲/۹

^۲بیانات مقام معظم رهبری در سخنرانی ویژه اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی: ۱۳۹۰/۶/۲۶

^۳بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگزاران نظام: ۱۳۸۳/۸/۶

پسامدرن، نگرش تمدن پژوهی در غرب رو به افول گذاشته و از این دست آثار کمتر منتشر شده‌اند. در مقابل، در دنیای اسلام و جهان عرب، بحث‌های تمدنی در دوره متأخر رواج بیشتری یافته است. در این باره می‌توان به نوشته‌های ذیل اشاره کرد: *الدین و الحضارة الانسانية* نوشته محمد البهی (۱۹۶۴)؛ *النقد الذاتی*، از علال الفاسی (۱۹۶۵)؛ *فی معركة الحضارة: دراسة فی ماهیة الحضارة و احوالها و فی الواقع الحضاری*، نوشته قسطنطین زریق (۱۹۶۴)؛ *الحضارة، دراسة فی اصول و عوامل قیامها و تطورها*، نوشته حسین مونس (۱۹۷۷)؛ همین‌طور آثاری که بعد از سید قطب درباره تمدن غرب نوشته شده است؛ مانند *الاسلام و الحضارة العربیة* از محمد محمدحسین (۱۹۶۵) *جاهلیة القرن العشرين* از محمد قطب (۱۹۶۵) و *الاسلام و الحضارة* از انور الجندی (۱۹۶۶) و نیز به نوشته‌های مالک بن نبی الجزایری که از او به‌عنوان ابن خلدون عصر یاد می‌شود، می‌توان اشاره کرد (کرمی و همکاران، ۱۳۸۸).

جهانبین و معینی پور (۱۳۹۳) در مقاله پژوهشی خود با عنوان «فرآیند تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای» ضمن بررسی مفهوم تمدن اسلامی در اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی بیان نموده‌اند که برای تحقق سه‌گام در زنجیره تمدن اسلامی (دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن اسلامی)، پیمودن چهار گام لازم است که این گام‌ها عبارت‌اند از: تولید نظریه توسط حوزه‌های علمیه، تولید علم توسط دانشگاه‌ها، کاربست در سطح خرد توسط گروه‌های خودجوش نخبگان و گفتمان سازی تمدن اسلامی.

رجبی دوانی و خزاعی (۱۳۹۴) در مقاله پژوهشی با عنوان «تمدن نوین اسلامی مؤلفه اثرگذار بر استحکام ساخت درونی نظام جمهوری اسلامی» ضمن شناسایی عناصر تمدن نوین اسلامی، این موارد را در کلیدواژه‌های عقل‌گرایی، عدالت‌گرایی، علم‌گرایی، جامع‌گرایی، جهان‌گرایی و اخلاق‌گرایی معرفی می‌کند. ایشان الزامات تمدن نوین اسلامی را توجه به علوم و معارف قرآنی، تلاش مجددانه با اعتقاد راسخ، تدوین نقشه راهبردی و کلان تربیت انسان متعالی، رعایت ارزش‌های اخلاقی در بعد علمی و عملی، بومی‌سازی علمی و فرهنگی، اصلاح سبک زندگی و رعایت ارزش‌های اخلاقی می‌دانند.

مطهری نژاد و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «بازاندیشی سیاستی در نظریات و الگوهای آینده‌نگر مناسب چشم‌انداز تمدنی انقلاب اسلامی»، به ضرورت بازاندیشی سیاستی در نظریه‌ها و الگوهای انقلاب اسلامی اشاره می‌کنند. ایشان معتقدند پارادایم‌های آینده‌پژوهی در جهان مدرن مبتنی بر مبانی فکری لیبرالیسم است که برگرفته از فرآیندهای حاکم بر حوزه معرفت‌شناسی غرب است. ایشان ضمن برشمردن رویکردهای مختلف آینده‌پژوهی در ایران، رویکرد گذار تمدن مدرن و تمدن‌سازی جدید با بازگشت به نظام الهی مدنظر امامین انقلاب اسلامی مورد تأیید قرار داده‌اند.

کریمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «واکاوی پیشران‌های خارجی تمدن نوین اسلامی»، به این نتیجه رسیده است که آینده‌پژوهی و واکاوی پیشران‌های جهانی و ترسیم فضای حاکم بر آینده روابط فرهنگی بین‌المللی، چهارچوب مناسبی را برای ارائه تفسیری معقول از آینده درخشان و درعین حال تحول‌پذیر تمدن نوین اسلامی فراهم می‌آورد؛ به گونه‌ای که با بررسی زمینه‌ها و روندهای تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی تمدن نوین اسلامی در حوزه خارج از جهان اسلام، می‌توان به نیروهای در حال شکل‌گیری در آینده نظام فرهنگی بین‌المللی اشاره کرد و به این نتیجه رسید که با توجه به آینده روندهای فرهنگی جهانی، تمدن نوین اسلامی توانایی ایفای نقش بالنده در نظام بین‌المللی در حال تغییر و همچنین قابلیت شکل‌دهی به هندسه قدرت جهانی را داراست.

شاکری زواردهی و مولوی وردنجان (۱۳۹۷) در مقاله «آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی و تحقق تمدن نوین دینی با تأکید بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» پس از بررسی چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی، به اهمیت نقش و جایگاه چشم‌انداز و ترسیم آینده انقلاب پرداخته‌اند و با استناد به این که انقلاب اسلامی حدود و بقای تمدنی دارد، نتیجه‌گیری کرده‌اند که بعد از گذشت چهار دهه از انقلاب اسلامی، این انقلاب به دلیل برخورداری از ماهیت دینی، ظرفیت‌های تمدنی، بینش مردمی و وجود شخصیت‌های سیاسی مذهبی راهبر، گام‌های مؤثری را در تمدن‌سازی نوین اسلامی برداشته است.

پیروزمند و خورشیدی (۱۳۹۸) در مقاله «مؤلفه‌های ساختاری تمدن‌سازی اسلامی با رویکرد آینده‌پژوهی» مؤلفه‌های اصلی بعد ساختاری تمدن‌سازی اسلامی با عناوین؛ حکومت‌مداری اسلامی، بین‌المللی اسلامی، جامعه کارآمد اسلامی، شکل‌گیری انقلاب اسلامی و نظام‌سازی

اسلامی را از طریق تهیه پرسشنامه و پیمایش خبرگی و به کمک فنون آمار استنباطی مورد اعتبار سنجی و اولویت‌بندی قرار داده‌اند.

سلطانی، فرمانیان و روحی (۱۳۹۸) در مقاله «بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری» مؤلفه‌های مهم در تمدن پژوهی را مورد توجه قرار داده و به تبیین بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته‌اند و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، مهم‌ترین بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی را از دیدگاه مقام معظم رهبری با استناد به مجموعه آثار گفتاری و نوشتاری ایشان استخراج و ارائه کرده‌اند.

تبار مقری (۱۴۰۰) در مقاله «چشم‌انداز انقلاب اسلامی در تحقق تمدن نوین اسلامی ایرانی»، بیان داشته است که یکی از موضوعات اساسی و قابل‌بررسی در هر انقلابی، پس از جرایبی و چگونگی وقوع آن، آینده و چشم‌انداز رو به پیش آن است. آینده‌پژوهی انقلاب، از موضوعات پرکاربرد به لحاظ نظری و عملی در باب انقلاب‌هاست و در این پژوهش با رویکرد آینده‌پژوهی سعی شده است به این سؤال پاسخ داده شود که آینده انقلاب اسلامی ایران در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی چگونه است؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که انقلاب اسلامی به جهت برخوردار بودن از ماهیت دینی، ظرفیت‌های تمدنی، بصیرت مردمی، وجود شخصیت‌های سیاسی مذهبی راهبر، گام‌های مؤثری در مسیر تمدن‌سازی نوین، متناسب با ساخت و بافت ذهنی و عینی اسلام و ایران برداشته و چشم‌انداز آینده‌ای آن را نیز هموار نموده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	نویسنده / نویسندگان (سال پژوهش)	عنوان پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج مرتبط با پژوهش
۱	جهان‌بین و معینی پور (۱۳۹۳)	فرآیند تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای	برای تحقق سه‌گام در زنجیره تمدن اسلامی، پیمودن چهار گام لازم است که این گام‌ها عبارت‌اند از تولید نظریه توسط حوزه‌های علمیه، تولید علم توسط دانشگاه‌ها، کاربری در سطح خرد توسط گروه‌های خودجوش نخبگان و گفتمان‌سازی تمدن اسلامی.

ردیف	نویسنده / نویسندگان (سال پژوهش)	عنوان پژوهش	مهم ترین یافته‌ها و نتایج مرتبط با پژوهش
۲	رجب‌بی دوانی و خزاعی (۱۳۹۴)	تمدن نوین اسلامی مؤلفه اثرگذار بر استحکام ساخت درونی نظام جمهوری اسلامی	الزامات تمدن نوین اسلامی را توجه به علوم و معارف قرآنی، تلاش مجدانه با اعتقاد راسخ، تدوین نقشه راهبردی و کلان تربیت انسان متعالی، رعایت ارزش‌های اخلاقی در بعد علمی و عملی، بومی‌سازی علمی و فرهنگی، اصلاح سبک زندگی و رعایت ارزش‌های اخلاقی می‌دانند.
۳	مطهری نژاد و همکاران (۱۳۹۵)	بازاندیشی سیاستی در نظریات و الگوهای آینده‌نگر مناسب چشم‌انداز تمدنی انقلاب اسلامی	پارادایم‌های آینده‌پژوهی در جهان مدرن مبتنی بر مبانی فکری لیبرالیسم است که برگرفته از فرآیندهای حاکم بر حوزه معرفت‌شناسی غرب است.
۴	کریمی (۱۳۹۶)	واکاوی پیشران‌های خارجی تمدن نوین اسلامی	آینده‌پژوهی و واکاوی پیشران‌های جهانی و ترسیم فضای حاکم بر آینده روابط فرهنگی بین‌المللی، چهارچوب مناسبی را برای ارائه تفسیری معقول از آینده درخشان و درعین‌حال تحول‌پذیر تمدن نوین اسلامی فراهم می‌آورد؛ به گونه‌ای که با بررسی زمینه‌ها و روندهای تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی تمدن نوین اسلامی در حوزه خارج از جهان اسلام، می‌توان به نیروهای در حال شکل‌گیری در آینده نظام فرهنگی بین‌المللی رسید.
۵	شاکری زوردهی و مولوی وردنجان‌ی (۱۳۹۷)	آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی و تحقق تمدن نوین دینی با تأکید بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای	پس از بررسی چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی، به اهمیت نقش و جایگاه چشم‌انداز و ترسیم آینده انقلاب پرداخته‌اند.
۶	پیرومند و خورشیدی	مؤلفه‌های ساختاری تمدن‌سازی اسلامی	مؤلفه‌های اصلی بعد ساختاری تمدن‌سازی اسلامی؛ حکومت‌مداری اسلامی، بین‌الملل اسلامی، جامعه کارآمد

ردیف	نویسنده / نویسندگان (سال پژوهش)	عنوان پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج مرتبط با پژوهش
	(۱۳۹۸)	با رویکرد آینده‌پژوهی	اسلامی، شکل‌گیری انقلاب اسلامی و نظام‌سازی اسلامی است.
۷	سلطانی، فرمانیان و روحی (۱۳۹۸)	بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری	مؤلفه‌های مهم در تمدن پژوهی را مورد توجه قرار داده و به تبیین بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته‌اند.
۸	زارع ساری و وقوفی (۱۴۰۰)	تصویر مطلوب رسانه تراز تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای	از مهم‌ترین ابزارهای دوره حاضر که نقش کلیدی در برپایی یا اضمحلال تمدن‌ها را داشته، رسانه است که این کلیدواژه نیز در بیانات رهبری پرتکرار است و نقش مهمی در رشد جامعه و زمینه‌سازی برای تحقق تمدن نوین اسلامی دارد.
۹	تبار مقری (۱۴۰۰)	چشم‌انداز انقلاب اسلامی در تحقق تمدن نوین اسلامی ایرانی	در این پژوهش با رویکرد آینده‌پژوهی سعی شده است به این سؤال پاسخ داده شود که آینده انقلاب اسلامی ایران در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی چگونه است؟
۱۰	شعیب بهمن (۱۴۰۲)	نقش الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی	مقاله درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که «الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت چه نقش و تأثیری می‌تواند در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ایفا کند؟» در پاسخ به این سؤال، فرضیه بحث چنین تبیین شده که الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با تأکید بر معنویت متکی بر دین اسلام می‌تواند زمینه‌ساز شناخت استعدادها و بهره‌گیری مناسب از آنها و پیشرفت مطلوب در همه ابعاد و با کمترین آسیب شود و تأثیر شگرفی بر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی گذارد.

جمع بندی: در جدول ۱ پیشینه پژوهش مرتبط با موضوع تحقیق حاضر برای ملاحظه ارائه شده است. آنچه طی بررسی پیشینه به دست آمده آن است که در منابع فارسی، پژوهشی که ضمن شناسایی مؤلفه‌ها و پیشران‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به بررسی اهمیت آن از منظر آینده‌پژوهی پردازد، انجام نشده است و لذا این پژوهش در نوع و موضوع خود منحصر به فرد است. همچنین در پژوهش‌های انجام شده، کمتر به بررسی پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی پرداخته شده و رویکرد آینده‌پژوهی در خصوص تمدن نوین اسلامی بسیار ناچیز و مغفول مانده است.

روش‌شناسی پژوهش

یک پژوهش می‌تواند چهار هدف متفاوت را دنبال کند. گاهی هدف از پژوهش حل یک مسئله متداول و معمول در محیط کار است؛ گاهی هدف از آن ارتقای دانش در حوزه‌ای خاص است و گاهی اوقات هدف پژوهش بررسی اثرات پیشنهادی پژوهش‌های کاربردی و بعضاً توسعه پژوهش قبلی است (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲). این پژوهش از نظر تقسیم‌بندی نوع آن جزو پژوهش‌های کاربردی به شمار می‌رود و در آن تلاش شده با استفاده از زمینه و بسترهای شناختی و معلومات موجود، از نتایج حاصله برای رفع ابهامات و نادانسته‌ها و توسعه کاربردی موضوع مورد پژوهش، استفاده شود. رویکرد این تحقیق یک رویکرد اکتشافی- آمیخته بوده که ترکیبی از روش‌های تحقیق کمی و کیفی است. ادبیات مورد نیاز تحقیق طی استفاده کلیه منابع، متون، تحقیقات معتبر در دسترس و دربردارنده ادبیات نظری موجود اندیشمندان، اسناد مرتبط با موضوع تمدن‌سازی اسلامی و همچنین نظرات خبرگان و محققان حوزه و دانشگاه، پژوهش‌های مراکز، مؤسسات و پژوهشگاه‌هایی که در حوزه تمدن دارای آثاری بوده‌اند، به دست آمده است. در روش کیفی این پژوهش ضمن بررسی اسناد و متون با بهره‌مندی از فن فیش‌برداری، مصاحبه تخصصی با ۷ نفر خبره صورت گرفته و با استفاده از روش تحلیل محتوا، پیشران‌ها و مؤلفه‌های تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری گردآوری شده است. در بخش کمی این تحقیق از طریق پیمایش خبرگی و پرسشنامه، برای اعتبارسنجی، تعیین اهمیت و اولویت‌بندی هریک از

پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی اقدام شده و داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه بسته پنج گزینه‌ای (مقیاسه رتبه‌ای و طیف لیکرت) جمع‌آوری و تأیید شده است.

یافته‌های پژوهش

الف. پیش‌نیازهای تحقق تمدن نوین اسلامی

بر اساس ادبیات نظری و با بررسی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، طی مصاحبه با خبرگان پژوهش، اهم مؤلفه‌های مطرح‌شده توسط ایشان در خصوص تمدن نوین اسلامی به‌عنوان پیش‌نیاز حرکت به‌سوی بنای تمدن اسلامی احصاء گردیدند. شناخت این زمینه‌ها و پیش‌نیازها، امت اسلام را در شکل‌دهی این تمدن عظیم یاری می‌کند.

۱. شناخت و مواجهه با چالش‌ها

دنیای جدید هر روز با معضل و مسئله جدیدی روبه‌روست. نظام‌ها و تمدن‌هایی ماندگار خواهند بود که در برخورد با این معضلات بتوانند مسیر تکاملی پیمایند: «فرهنگ اسلامی و تمدن اسلامی همواره در مصاف با معضلات جدید و نیز در چالش با مکاتب و تمدن‌های دیگر، شکفته است»^۱. نکته قابل توجه در این زمینه، ایجاد توانمندی در شناخت درست چالش‌هاست. «امروز نظام اسلامی با چالش‌های بزرگی مواجه است. اگر این چالش‌ها شناخته نشود، اگر معارضه‌ها دانسته نشود - چه معارضه‌های ممکن، چه معارضه‌های واقع و موجود نمی‌توان درست نقش ایفا کرد^۲؛ بنابراین، حرکت تکاملی جمهوری اسلامی به‌سوی تمدن نوین اسلامی در گروه شناخت درست و مواجهه شایسته با چالش‌های محیطی و درونی است.

۲. ایجاد و حمایت از فضای انتقادی

تولید علم از الزامات قطعی ایجاد تمدن اسلامی است. پیش‌نیاز «ایجاد و حمایت از فضای انتقادی» پیش‌نیازی ناظر به این الزام است که در بیان عالمانه آیت‌الله خامنه‌ای این‌گونه معرفی شده است: «بدون فضای انتقادی سالم و بدون آزادی بیان و گفت‌وگوی آزاد با «حمایت حکومت

^۱بیانات مقام معظم رهبری در پاسخ به نامه جمعی از دانش‌آموختگان و پژوهشگران حوزه علمیه در مورد کرسی‌های نظریه‌پردازی: ۱۳۸۱/۱۱/۱۶

^۲بیانات مقام معظم رهبری در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه: ۱۳۷۹/۷/۱۴

اسلامی» و «هدایت علما و صاحب نظران»، تولید علم و اندیشه دینی و در نتیجه، تمدن سازی و جامعه پردازی ناممکن یا بسیار مشکل خواهد بود^۱؛ بنابراین در واقع باید گفت دستیابی به تمدن نیازمند فضایی است که افراد جامعه بتوانند آزادانه نظرات و انتقادات خود را بیان کنند. در عین حال، صاحب نظران و علما نیز باید به این فضای انتقادی جهت داده و آن را هدایت کنند.

۳. آینده نگری در تمدن سازی

گروهی از منتقدان رویکرد تمدنی، از این زاویه به نقد می پردازند که جامعه ما امروز دچار مشکلات است و باید به مسائل امروز توجه کرد و از این رو، سخن از تمدن آینده، مشکلی را از امروز حل نمی کند، ولی در مقابل این نگاه، رویکرد آیت الله خامنه ای این است که جریان تمدن سازی که در تمام دوران بشریت نمود داشته، باید با نگاه آینده نگرانه به پیش رود. ایشان در تبیین این نگاه، فرد مؤمن و مسلمان را به عنوان عامل معرفی می کنند. «آن هدفی که ترسیم کردیم برای خودمان به عنوان مؤمن، به عنوان مسلمان، به عنوان پیرو یک مکتب مرفعی، به عنوان کسانی که انگیزه داریم برای برپاداشتن این بنای رفیعی که خبر از شکوفایی تمدن اسلامی در آینده و در قرون آینده می دهد، احتیاج داریم به ذکر خدا تا بتوانیم در این جاده حرکت کنیم^۲». ایشان در بیاناتی دیگر با اشاره به اینکه عصر تمدن حقیقی مصادف با عصر ظهور امام زمان (عج) است می فرمایند: «البته تمدن اسلامی به صورت کامل در دوران ظهور حضرت بقیه الله ارواحنا فداه است. در دوران ظهور، تمدن حقیقی اسلامی و دنیای حقیقی اسلامی به وجود خواهد آمد. بعضی کسان خیال می کنند دوران ظهور حضرت بقیه الله، آخر دنیاست! من عرض می کنم دوران ظهور حضرت بقیه الله، اول دنیاست؛ اول شروع حرکت انسان در صراط مستقیم الهی است، بامانع کمتر یا بدون مانع، با سرعت بیشتر، با فراهم بودن همه امکانات برای این حرکت. اگر صراط مستقیم الهی را مثل یک جاده وسیع، مستقیم و همواره فرض کنیم، همه انبیا در این چند هزار سال گذشته آمده اند تا بشر را از کوره راه ها به این جاده برسانند. وقتی به این جاده رسید، سیر تندتر، همه جانبه تر، عمومی تر، موفق تر و بی ضایعات یا کم ضایعات تر خواهد بود؛ بنابراین، این نظام اسلامی، نظامی

بیانات مقام معظم رهبری در پاسخ به نامه جمعی از دانش آموختگان و پژوهشگران حوزه علمیه در مورد کرسی های نظریه پردازی: ۱۳۸۱/۱۱/۱۶

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کار گزاران نظام: ۱۳۸۶/۶/۳۱

است که یک خط حرکت معقول و منطقی برای خود تصویر کرده است. این سیری نیست که بتواند متوقف شود؛ این سیری هم نیست که مراحل گوناگونی که در آن هست، برای آن دائمی و ابدی باشد؛ یک حرکت تکاملی است. از آغاز انقلاب اسلامی این حرکت به وجود آمد» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹).

۴. تولید فکر و علم برای تمدن‌سازی اسلامی

آیت‌الله خامنه‌ای در ضرورت تولید فکر و علم برای تمدن‌سازی بر این باورند که پایه اصلی تمدن، نه بر صنعت و فن آوری و علم که بر فرهنگ و بینش و معرفت و کمال فکری انسانی است. در واقع، از منظر ایشان برخورداری یک امت از مکتب فکری، لازمه حرکت به سوی تمدن است؛ به گونه‌ای که باید گفت: «برای یک کشور خیلی مهم است که اولاً نیازهای حقیقی و اساسی خودش را درست بشناسد و تصمیم بگیرد که این نیازها را برطرف کند؛ ثانیاً، ابزار برطرف کردن این نیازها را که در درجه اول، فکر و نیروی انسانی است، در اختیار داشته باشد؛ این برای یک کشور خیلی مهم و تاریخ‌ساز است؛ این تمدن‌ساز است^۱». همین مطلب، در بیانی دیگری، مجدداً مورد تأکید قرار گرفته است: «هیچ ملتی بدون دارا بودن یک فکر و یک ایدئولوژی و یک مکتب نمی‌تواند تمدن‌سازی کند. بدون داشتن یک مکتب، بدون داشتن یک فکر و یک ایمان و بدون تلاش برای آن و پرداختن هزینه‌های آن، تمدن‌سازی امکان ندارد^۲».

۵. کار برای خدا

«اگر انسان راه خدا را پیدا کرد و یاد گرفت که چگونه کار را برای خدا انجام دهد، آن وقت می‌بیند که این عشق به کار، چه قدر کار را آسان خواهد کرد؛ تمدن اسلامی، این گونه به وجود آمد^۳». در جایی دیگر بیان می‌دارند: «ذکر خدا پشتوانه ثبات قدم است؛ بنابراین ذکر موجب می‌شود که ما بتوانیم در آن صراط مستقیم سلوک کنیم؛ پیش برویم. آن هدفی که ترسیم کردیم برای خودمان به عنوان مؤمن، به عنوان مسلمان، به عنوان پیرو یک مکتب مرفقی، به عنوان کسانی که

^۱بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان سازمان انرژی اتمی و کارشناسان هسته‌ای: ۱۳۸۵/۳/۲۵

^۲بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جوانان استان خراسان شمالی: ۱۳۹۱/۷/۲۳

^۳بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: ۱۳۷۳/۶/۲۹

انگیزه داریم برای برپاداشتن این بنای رفیعی که خبر از شکوفایی تمدن اسلامی در آینده و در قرون آینده می‌دهد، احتیاج داریم به ذکر خدا تا بتوانیم در این جاده حرکت کنیم^۱.

۶. صبر و ایستادگی

ایشان از صبر و ایستادگی به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای مهم در مسیر تمدن‌سازی اشاره می‌کنند: «ایستادگی و صبر و بصر و اعتماد به وعده «ولینصرن الله من ینصره إن الله لقوی عزیز» (حج: ۴۰) خواهد توانست این مسیر افتخار را تا رسیدن به قله تمدن اسلامی، در برابر امت اسلامی هموار کند^۲».

۷. نظام‌سازی و تعالی‌الگوی مدیریت

«بخش ابزاری تمدن عبارت است از همین ارزش‌هایی که ما امروز به‌عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ این‌ها همه بخش ابزاری تمدن است^۳». نکته قابل‌توجه در این زمینه آن است که عینیت‌بخشی به این الزامات در گرو نظام‌سازی است؛ یعنی مظاهر تمدنی و بروز و ظهور بیرونی تمدن نوین اسلامی بی‌تردید از رهگذر طراحی و تأسیس نظام‌های اجتماعی اسلامی گوناگون مانند نظام سیاسی، نظام اقتصادی، ساختارهای رسانه‌ای و... خواهد بود. به‌گونه‌ای که حتی ایشان در تحلیل آینده انقلاب‌های عربی جریان بیداری اسلامی خطاب به سران این انقلاب‌ها چنین گفته‌اند: «مسئله اصلی شما، چگونگی نظام‌سازی، قانون‌نویسی و مدیریت کشور و انقلاب‌ها خواهد بود؛ این همان مسئله مهم تمدن‌سازی اسلامی مجدد در عصر جدید است^۴».

۸. اصلاح سبک زندگی

«بخش حقیقی تمدن [آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد که همان سبک زندگی است. این، بخش حقیقی و اصلی تمدن است؛ مثل مسئله خانواده، سبک ازدواج، نوع

۱ بیانات مقام معظم رهبری در ماه مبارک رمضان: ۱۳۸۶/۶/۳۱

۲ بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی: ۱۳۹۲/۲/۹

۳ بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی: ۱۳۹۲/۲/۹

۴ بیانات مقام معظم رهبری در خطبه‌های نماز جمعه به زبان عربی: ۱۳۹۰/۱۱/۱۴

مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی، تفریحات، مسئله خط، مسئله زبان، مسئله کسب‌وکار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزند، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مرئوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه؛ این‌ها آن بخش‌های اصلی تمدن است که متن زندگی انسان است. این‌ها متن زندگی است؛ این همان چیزی است که در اصطلاح اسلامی به آن می‌گویند: عقل معاش. می‌شود این بخش را به منزله بخش نرم‌افزاری تمدن به حساب آورد و آن بخش اول را، بخش‌های سخت‌افزاری به حساب آورد^۱.

ب. پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی

پیشران‌ها به‌مثابه نیروهای قدرتمندی هستند که توانایی ایجاد تغییر و حرکت را دارند. پیشران این پتانسیل را دارد که صحنه را با تحولی اساسی روبه‌رو سازد. در آینده‌پژوهی شناسایی پیشران‌ها برای بسیاری از فعالیت‌های آینده‌نگری مورد استفاده قرار می‌گیرد. به‌عنوان مثال پیشران‌ها در سناریوپردازی برای ترسیم آینده‌های بدیل یک موضوع در آینده، در روندپژوهی و تدوین روندهای آینده و... کاربرد دارند. با توجه به اینکه هم در خصوص سناریوهای آینده تمدن نوین اسلامی و هم روندهای پیشروی آن می‌توان اقدام به آینده‌پژوهی نمود، در این پژوهش سعی گردید پیشران‌های مرتبط با موضوع در منظومه فکری مقام معظم رهبری شناسایی شود تا راه برای پژوهش‌های آتی هموارتر شده و این پیشران‌ها برای روندپژوهی، سناریوپردازی و سایر فعالیت‌های آینده‌پژوهی استفاده شود. شناخت این پیشران‌ها و مدیریت آن‌ها باعث می‌شود حرکت به سمت ایجاد تمدن نوین اسلامی با شتاب بیشتری انجام شود. همچنین با آگاهی از چیستی این پیشران‌ها می‌توان از تضعیف آن‌ها و کندشدن مسیر حرکت به‌سوی تمدن نوین اسلامی جلوگیری کرد. برخی از پیشران‌های استخراج‌شده از منظومه فکری مقام معظم رهبری عبارت‌اند از:

^۱بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جوانان استان خراسان شمالی: ۱۳۹۱/۷/۲۳

۱. علم و فناوری

«برای یک کشور خیلی مهم است که اولاً نیازهای حقیقی و اساسی خودش را درست بشناسد و تصمیم بگیرد که این نیازها را برطرف کند؛ ثانیاً، ابزار برطرف کردن این نیازها را که در درجه اول، فکر و نیروی انسانی است، در اختیار داشته باشد؛ این برای یک کشور خیلی مهم و تاریخ ساز است؛ این تمدن ساز است. فرق کشورهایی که می‌توانند سرنوشت خود و بلکه بخشی از دنیا را به دست بگیرند، با آن کشورهایی که مثل پر کاهی در امواج سیاست‌های جهانی به این طرف و آن طرف می‌روند، در همین است. کلید اصلی هم علم و بر اثر علم، فناوری است؛ بایستی آن کشور و ملتی که تصمیم دارد سرنوشت خودش را خودش بسازد و خودش، خودش را به خوشبختی برساند، این کلید را پیدا کند.»

۲. جوانان مؤمن و اهل کار

«تکیه بنده روی جوان‌ها است؛ می‌بینید که غالباً دل‌بسته جوان‌ها و امیدوار به جوان‌ها هستیم برای آینده؛ منتها آن جوانی که می‌تواند پیشران حرکت عظیم کشور به سوی تمدن نوین اسلامی باشد کدام جوان است؟ چه جور جوانی است؟ بنیه معنوی اینجا معنا پیدا می‌کند؛ جوانی که بانگیزه است، باایمان است، باخرد است، قادران توان خویش است، اهل کار است، اهل ابتکار است، توکل به خدا دارد، اعتماد به نفس دارد.»^۲

۳. وحدت کشورهای اسلامی

«... دنیای اسلام علاوه بر اینکه به یکدیگر ضربه نمی‌زنند، در مقابل دشمن مشترک همدست به دست هم بدهند، اتحاد واقعی و کافی داشته باشند، از یکدیگر دفاع کنند. این هم یک قدم بالاتر است؛ از این بالاتر هم این است که کشورهای اسلامی، ملت‌های اسلامی هم‌افزایی کنند. کشورهای اسلامی از لحاظ علمی، از لحاظ ثروت، از لحاظ امنیت، از لحاظ قدرت سیاسی در یک سطح نیستند، می‌توانند به یکدیگر کمک کنند، هم‌افزایی کنند، آن‌هایی که بالاترند در هر بخشی، دست آن کسانی را که پایین تر هستند بگیرند؛ این هم یک مرحله‌ای از وحدت است. مرحله بالاتر هم این است که همه دنیای اسلام متحد بشوند در جهت رسیدن به تمدن نوین اسلامی. این چیزی

^۱بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان سازمان انرژی اتمی و کارشناسان هسته‌ای: ۱۳۸۵/۳/۲۵

^۲بیانات مقام معظم رهبری در دیدار بسیجیان: ۱۳۹۸/۹/۶

است که جمهوری اسلامی هدف غایی قرار داده: رسیدن به تمدن اسلامی، منتها تمدن متناسب با این زمان، تمدن نوین اسلام. این‌ها مراتب وحدت است^۱.

۴. روحیه خودباوری

«انقلاب به یک انحطاط تاریخی طولانی پایان داد و کشور که در دوران پهلوی و قاجار به شدت تحقیر شده و به شدت عقب مانده بود، در مسیر پیشرفت سریع قرار گرفت؛ در گام نخست، رژیم ننگین سلطنت استبدادی را به حکومت مردمی و مردم‌سالاری تبدیل کرد و عنصر اراده ملی را که جان‌مایه پیشرفت همه‌جانبه و حقیقی است در کانون مدیریت کشور وارد کرد؛ آنگاه جوانان را میدان‌دار اصلی حوادث و وارد عرصه مدیریت کرد؛ روحیه و باور «ما می‌توانیم» را به همگان منتقل کرد؛ به برکت تحریم دشمنان، آتکا به توانایی داخلی را به همه آموخت و این منشأ برکات بزرگ شد: ثانیاً: موتور پیشران کشور در عرصه علم و فناوری و ایجاد زیرساخت‌های حیاتی و اقتصادی و عمرانی شد که تا اکنون ثمرات بالنده آن روزه‌به‌روز فراگیرتر می‌شود. هزاران شرکت دانش‌بنیان، هزاران طرح زیرساختی و ضروری برای کشور در حوزه‌های عمران و حمل‌ونقل و صنعت و نیرو و معدن و سلامت و کشاورزی و آب و غیره، میلیون‌ها تحصیل‌کرده دانشگاهی یا در حال تحصیل، هزاران واحد دانشگاهی در سراسر کشور، ده‌ها طرح بزرگ از قبیل چرخه سوخت هسته‌ای، سلول‌های بنیادی، فناوری نانو، زیست‌فناوری و غیره با رتبه‌های نخستین در کل جهان، شصت برابر شدن صادرات غیرنفتی، نزدیک به ده برابر شدن واحدهای صنعتی، ده‌ها برابر شدن صنایع از نظر کیفی، تبدیل صنعت مونتاژ به فناوری بومی، برجستگی محسوس در رشته‌های گوناگون مهندسی از جمله در صنایع دفاعی، درخشش در رشته‌های مهم و حساس پزشکی و جایگاه مرجعیت در آن و ده‌ها نمونه دیگر از پیشرفت، محصول آن روحیه و آن حضور و آن احساس جمعی است که انقلاب برای کشور به ارمغان آورد^۲».

۵. برنامه‌ریزی و وجود نقشه راه

یکی از الزامات و پیشران‌های مهم در مدل تمدن‌سازی نوین اسلامی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای برنامه‌ریزی است. از دیدگاه ایشان یکی از الزامات مهم در رسیدن به تمدن اسلامی وجود نقشه راه است. تکیه بر استعدادهای درونی، تکیه بر ظرفیت‌های داخل کشور، تکیه بر ابتکار

^۱بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی: ۱۳۹۸/۸/۲۴

^۲بیانات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به مردم ایران: ۱۳۹۷/۱۱/۲۲

جوانان مهم‌ترین عناصر این مؤلفه است. ایشان داشتن چشم‌انداز را به‌عنوان نقشه راه باعث ثبات در برنامه‌ریزی و این ثبات را شرط موفقیت می‌دانند؛ بنابراین برنامه‌ریزی باعث جهت‌گیری منظم خواهد شد.^۱

۶. مجاهدت دائمی

«جهاد مداوم، نیاز همه است. همه پیشرفت‌ها، همه تمدن‌آفرینی، به برکت مجاهدت دائم شده است. مجاهدت دائم هم همه‌اش به معنای رنج‌کشیدن نیست. جهاد، شوق‌آفرین است. جهاد، شادی و نشاط‌آفرین است. امروز که نیاز به این جهاد داریم، کسی بیاید به تنبلی و کسالت و انزوا و بیکاری و بیکارگی دعوت کند، این‌ها می‌شود کفران نعمت الهی؛ «ألم تر الی الذین بدلوا نعمت اللّٰه کفرا و احلّوا قومهم دار البوار» (سوره ابراهیم، آیه ۲۸) این نباید بشود^۲.

۷. ذکر و یاد خدا

«در همه میدان‌های جنگ - هم میدان جنگ نظامی، هم میدان جنگ سیاسی، هم میدان جنگ اقتصادی، هم میدان جنگ تبلیغاتی - ذکر خدا کنید که این ذکر خدا موجب فلاح و کامیابی شماست. ذکر خدا پشتوانه ثبات قدم است؛ بنابراین ذکر موجب می‌شود که ما بتوانیم در آن صراط مستقیم سلوک کنیم؛ پیش برویم. آن هدفی که ترسیم کردیم برای خودمان به‌عنوان مؤمن، به‌عنوان مسلمان، به‌عنوان پیرو یک مکتب مترقی، به‌عنوان کسانی که انگیزه داریم برای برپاداشتن این بنای رفیعی که خبر از شکوفایی تمدن اسلامی در آینده و در قرون آینده می‌دهد، احتیاج داریم به ذکر خدا تا بتوانیم در این جاده حرکت کنیم»^۳.

۸. تولید فکر

«تولید فکر در هر زمانی متناسب با نیاز آن زمان از این اقیانوس عظیم معارف ممکن است. یک روزی حرف‌های مرحوم شهید مطهری که مطرح می‌شد، به گوش بعضی ناآشنا می‌آمد. حرف‌های شهید مطهری، حرف‌های دین بود؛ حرف‌های قرآن بود؛ حرف‌های اسلامی بود؛ اما بسیاری از کسانی که با دین و قرآن و اسلام هم سروکار داشتند، با آن حرف‌ها آشنایی نداشتند! در همه زمان‌ها این امکان برای متفکران آگاه، قرآن‌شناسان، حدیث‌شناسان، آشنایان با شیوه

^۱بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای هیئت دولت مدیران اجرایی: ۱۳۸۶/۴/۹

^۲بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مداحان: ۱۳۹۲/۲/۱۱

^۳بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگزاران نظام: ۱۳۸۶/۶/۳۱

استنباط از قرآن و حدیث، آشنایان با معارف اسلامی و مطالبی که در قرآن و در حدیث اسلامی و در سنت اسلامی هست، وجود دارد که اگر به نیاز زمانه آشنا باشند، سؤال زمانه را بدانند، درخواست بشریت را بدانند، می‌توانند سخن روز را از معارف اسلامی بیرون بیاورند. حرف نو همیشه وجود دارد؛ تولید فکر، تولید اندیشه راهنما و راهگشا برای بشریت^۱.

۹. پرورش انسان

«حال در آنجایی که فکر و انسان باید تولید شود، ببینید نقش‌آفرینان چه کسانی هستند. این نقش‌آفرینان کسانی هستند که باید بتوانند افکار را هدایت کنند. این یک بُعد قضیه است. چون این راه جز با پای ایمان و نیروی ایمان و عشق طی شدنی نیست، باید کسانی باشند که بتوانند روح ایمان را در انسان‌ها پرورش دهند. بدون شک مدیران جامعه جزو نقش‌آفرینانند؛ سیاستمداران جزو نقش‌آفرینانند؛ متفکران و روشنفکران جزو نقش‌آفرینانند؛ آحاد مردم هر کدام به نحوی می‌توانند درخور استعداد خود نقش‌آفرینی کنند؛ اما نقش علمای دین، نقش کسانی که در راه پرورش ایمان مردم از روش دین استفاده می‌کنند، یک نقش یگانه است؛ نقش منحصربه‌فرد است. مدیران جامعه هم برای این که بتوانند درست نقش‌آفرینی کنند، به علمای دین احتیاج دارند. سیاستمداران و فعالان سیاسی در جامعه نیز همین‌طور. محیط‌های گوناگون علمی و روشنفکری نیز همین‌طور^۲».

۱۰. معنویت

«ملت عزیز ما و شما عزیزان باید این فرصتی را که خدای متعال در اختیارتان گذاشته است قدر بدانید. این اقبالی که دل‌های شما به سوی خدا و معنویت و ذکر و خشوع و توجه و تضرع دارد، خیلی باارزش است. این، همان عامل است که یک روز اسلام را از یک جمع محدود غریب به یک تمدن عظیم جهانی تبدیل کرد و این تمدن، قرن‌ها - لااقل در چند قرن از قرون اولیه - دنیا را اداره کرد و امروز هم دنیا، مدیون تمدن اسلامی است. توجه به خدا و توجه به معنویت، باعث تکوین چنین تمدنی شد و الا بانگیزه‌ها و تلاش‌های مادی، چنین تمدن ماندگاری به وجود نمی‌آمد^۳»

^۱بیانات مقام معظم رهبری در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه: ۱۳۷۹/۷/۱۴

^۲بیانات مقام معظم رهبری در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه: ۱۳۷۹/۷/۱۴

^۳بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگزاران نظام: ۱۳۷۵/۱۱/۲۱

نتیجه گیری و پیشنهادها

تحقق تمدن نوین اسلامی در سطح بین الملل به عنوان هدف مطلوب انقلاب اسلامی مستلزم تأمین اهداف مقدماتی و متوسط انقلاب یعنی نظام سازی اسلامی، دولت سازی اسلامی و جامعه سازی اسلامی به عنوان مؤلفه های ساختار ساز برای تمدن سازی اسلامی محسوب می گردد. تمدن ها بدون وجود جریان مستمر انقلاب که حاکی از وجود نظام تغییر و بهبود است امکان ادامه حیات نخواهند یافت و در فرایند ساختار ساز تمدن اسلامی همه مؤلفه های احصاء شده در مراحل گوناگون تمدن سازی اسلامی وجود دارند و این طور نیست که یک مرحله شروع و پایان یابد و سپس مرحله بعدی آغاز شود. بدین معنا که اول نظام سازی اسلامی محقق شود، بعد دولت سازی نماییم تا جامعه سازی اسلامی اتفاق بیفتد؛ بلکه با وقوع انقلاب اسلامی، تمدن نوین اسلامی در تمام مراحل آن آغاز شده و مؤلفه های مختلف ساختاری تمدن سازی اسلامی به صورت زنجیرهای پیوسته در تعامل با یکدیگرند و از هم جدا نیستند. لیکن مراحل مختلف نیاز به تثبیت و تکمیل دارند تا به تدریج ساختار تمدن نوین اسلامی مستحکم گردد. از طرفی تحقق عینی مؤلفه های گوناگون تمدن سازی اسلامی نسبی است؛ یعنی اگر جامعه اسلام - خواه نباشد، هیچ کدام از مؤلفه های ساختاری تمدن سازی اسلامی مانند تشکیل نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی برای تحقق تمدن نوین اسلامی محقق نخواهد شد.

لذا به عنوان یکی از گام های مقدماتی، در این تحقیق بر اساس بیانات و آثار مقام معظم رهبری، پیش نیازها و پیشران های مرتبط با تحقق تمدن نوین اسلامی شناسایی گردید. برخی از پیش نیازهای شناسایی شده عبارت اند از: آینده نگری در تمدن سازی، تولید فکر و علم برای تمدن سازی اسلامی، کار برای خدا، صبر و ایستادگی، نظام سازی و تعالی الگوی مدیریت و اصلاح سبک زندگی. همچنین پیشران هایی چون: علم و فناوری، وحدت کشورهای اسلامی، روحیه خودباوری، برنامه ریزی و وجود نقشه راه و... نقش مؤثری بر سرعت بخشی و حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی دارند که در بیانات معظم له به آنها اشاره شده است. یافته های این پژوهش به طور خلاصه در جدول ۲ قابل مشاهده است.

توجه به این پیش نیازها به عنوان مقدمات لازم برای حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی ضروری است. همچنین پیشران های شناسایی شده عواملی هستند که می توانند باعث حرکت و تغییر وضع موجود به سمت تمدن مطلوب شده و اگر به خوبی مدیریت شوند و در مسیر درست

مورد استفاده قرار گیرند، سرعت تحقق تمدن نوین و تمدن‌سازی اسلامی مدنظر بر اساس آرا و اندیشه‌های مقام معظم رهبری به نحو بهتری سامان خواهد گرفت. قابل ذکر است که این پیشران‌ها اثر دووجهی نیز دارند. به عبارت دیگر توجه به آن‌ها در تحقق و وصول به اهداف تمدن نوین اسلامی مؤثر بوده و عدم توجه به آن و یا تغییر در جهت‌گیری ایشان باعث تأخیر و انحراف در مسیر تمدن‌سازی اسلامی خواهد شد.

جدول ۲. پیش‌نیازها و پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی از نظر مقام معظم رهبری

شناخت و مواجهه با چالش‌ها	پیش‌نیازهای تحقق تمدن نوین اسلامی
ایجاد و حمایت از فضای انتقادی	
آینده‌نگری در تمدن‌سازی	
تولید فکر و علم برای تمدن‌سازی اسلامی	
کار برای خدا	
صبر و ایستادگی	
نظام‌سازی و تعالی الگوی مدیریت	
اصلاح سبک زندگی	پیشران‌های تحقق تمدن نوین اسلامی
علم و فناوری	
جوانان مؤمن و اهل کار	
وحدت کشورهای اسلامی	
روحیه خودباوری	
برنامه‌ریزی و وجود نقشه راه	
مجاهدت دائمی	
ذکر و یاد خدا	
تولید فکر	
پرورش انسان	
معنویت	

فهرست منابع

- آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۳). نرم‌افزار حدیث ولایت، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای مدظله، پیام نوروزی به مناسبت حلول سال ۱۳۷۳.
- آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۳). نرم‌افزار حدیث ولایت، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای مدظله، بیانات در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه، ۱۳۷۹/۷/۱۴.
- آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۵). نرم‌افزار حدیث ولایت، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای مدظله، بیانات در دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۵/۰۲/۰۶.
- بل، وندل. (۱۳۹۲). *مبانی آینده‌پژوهی: تاریخچه، اهداف و دانش*. ترجمه مصطفی تقوی و محسن محقق، چاپ اول، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- بهمن، شعیب. (۱۴۰۲). نقش الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی. *فصلنامه مطالعات سیاسی تمدن نوین اسلامی*، ۳ (۶): ۱۰۰-۸۱.
- بهمنی، محمدرضا. (۱۳۹۳). تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. *فصلنامه نقد و نظر*، ۱۹ (۷۴).
- بیشاب، پیترو. هاینز، اندی و کولینز، تری. (۱۳۸۸). وضعیت کنونی سناریونویسی؛ مرور اجمالی تکنیک‌ها. ترجمه مسعود منزوی، چاپ اول، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، نشر مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- پدارم، عبدالرحیم و احمدیان، مهدی. (۱۳۹۴). *آموزه‌ها و آزموده‌های آینده‌پژوهی*. چاپ اول، تهران: نشر مؤسسه افق راهبردی.
- پدارم، عبدالرحیم و زالی، سلمان. (۱۳۹۷). الگویی نوین برای سناریونویسی در موضوعات راهبردی مطالعه موردی: سناریوهای آینده بحران سوریه. *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۷ (۲): ۲۶-۱.
- پیروزمند، علیرضا و خورشیدی، محمد. (۱۳۹۸). مؤلفه‌های ساختاری تمدن‌سازی اسلامی با رویکرد آینده‌پژوهی. *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۲، بهار و تابستان ۱۳۹۸، ۱ (۳).
- تباری مقری، رحمت عباس. (۱۴۰۰). چشم‌انداز انقلاب اسلامی در تحقق تمدن نوین اسلامی ایرانی. *فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی*، ۲ (۵): ۲۲-۷.
- خاکی، حسن ناصر و غفاری هشیجین، زاهد. (۱۳۹۵). زمینه‌ها و بایسته‌های تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر تمدن‌گرایان. *فصلنامه علوم سیاسی*، ۱۹ (۷۵).
- خزائی، سعید و محمودزاده، امیر. (۱۳۹۳). *آینده‌پژوهی*. اصفهان، انتشارات علم آفرین، چاپ پنجم: ۱۷۵.
- دانایی فرد، حسن. الوانی، سید مهدی و آذر، عادل. (۱۳۸۳). *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع*. چاپ اول، تهران: انتشارات صفار.
- دانایی فرد، حسن. الوانی، سید مهدی و آذر، عادل. (۱۳۹۶). *روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع*. چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات صفار.

رضایان قیبه‌باشی، احد. پور عزت، علی‌اصغر و سرمست، بهرام. (۱۳۹۶). ارائه چارچوبی برای مطالعه شگفتی‌سازهای نظامی - دفاعی پیشروی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه آینده‌پژوهی دفاعی*، ۲(۷): ۱۲۸-۱۰۳.

زارع ساری، علیرضا و وقوفی، امید. (۱۴۰۰). تصویر مطلوب رسانه تراز تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای. *فصلنامه آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی*، ۲(۴): ۱۵۰-۱۱۱.

سپهری، محمد. (۱۳۸۵). *تمدن اسلامی در عصر امویان*. تهران: نشر نورالتقلین.
سلطانی، مصطفی. فرمانیان، مهدی و روحی، نبی‌اله. (۱۳۹۸). بنیان‌های فکری تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. *فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا*، ۱۴(۱۴): ۵-۲۹.

شاکری زواردهی، روح‌الله و مولوی وردنجانی، عیسی. (۱۳۹۷). آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی و تحقق تمدن نوین دینی با تأکید بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، ۱۵(۵۵): ۹۹-۱۲۰.

شوارتز، پیتر. (۱۳۹۰). هنر دورنگری: برنامه‌ریزی برای آینده در دنیایی با عدم قطعیت. ترجمه عزیز علیزاده، چاپ اول، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۸). *تمدن‌سازی علوم انسانی*. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
عباس تبار مقری، رحمت. (۱۴۰۲). چشم انداز انقلاب اسلامی در تحقق تمدن نوین اسلامی ایرانی. *فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی*، ۲(۱): ۷-۲۲.

عمید، حسن. (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: انتشارات اشجع.
عنایت‌الله، سهیل. (۱۳۹۳). *پرسش از آینده: روش‌ها و ابزارهای تحول سازمانی و اجتماعی*. ترجمه مسعود منزوی، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

قادری، علی. (۱۳۹۷). الزامات و مؤلفه‌ها و پیشران‌های تمدن نوین اسلامی در منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). *چهارمین همایش ملی تمدن نوین اسلامی*، تهران.

کریمی، محمدتقی. بابایی، حبیب‌الله. راهدار، احمد و خراسانی، رضا. (۱۳۸۸). *جستاری نظری در باب تمدن*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

کریمی، غلامرضا. (۱۳۹۶). *واکاوی پیشران‌های خارجی تمدن نوین اسلامی*. *دوفصلنامه آینده‌پژوهی ایران*، ۲(۲): ۱۷۹-۱۶۱.

ملک‌محمدی، مهدی. (۱۳۸۹). *تمدن، دستاوردهای مادی بشر ضمن نظم اجتماعی*. دایره المعارف قرآن کریم، قم: نشر بوستان کتاب.

ولایتی، علی‌اکبر. (۱۳۸۴). *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران*. جلد ۱، چاپ سوم، تهران: وزارت امور خارجه.
الویری، محسن و سید رضا مهدی‌نژاد. (۱۳۹۲). رابطه دین و تمدن در اندیشه مالک بن نبی. *فصلنامه تاریخ و تمدن اسلامی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، سال ۱، شماره ۹۳.

Abbas Tabar Moqri, Rahmat. (۲۰۲۴). The perspective of the Islamic revolution in the realization of the new Iranian Islamic civilization. *Quarterly Journal of Political Sociology of the Islamic Revolution*, 2 (1): 7-22. [In Persian]

- Alviri, Mohsen and Sidreza Mahdinjad. (2012). The relationship between religion and civilization in the thought of Malik bin Nabi. *Islamic History and Civilization Quarterly, Islamic Azad University, Science and Research Unit*, Tehran, Year 1, Number 93. [In Persian]
- Ameli, Saeed Reza. (۲۰۱۰). *Civilization of humanities. Institute of Cultural and Social Studies*. [In Persian]
- Ayatollah Khamenei, Seyyed Ali. (۱۹۹۸). *Hadith Velayat Software*, Tehran, Imam Khamenei Madzaleh Editing and Publishing Institute, Nowrozi message on the occasion of 1998. [In Persian]
- Ayatollah Khamenei, Seyyed Ali. (۱۹۹۸). *Hadith Velayat software*, Tehran, Imam Khamenei Madzaleh Institute for editing and publishing works, statements in the gathering of professors, scholars and students of Qom seminary in Faizyeh school. [In Persian]
- Ayatollah Khamenei, Seyyed Ali. (2015). *Hadith Velayat software*, Tehran, Imam Khamenei Mudzaleh Institute for editing and publishing works, statements in the meeting of the members of the Supreme Council of the Center for Islamic-Iranian Model of Progress. [In Persian]
- Bahman, Shoaib. (۲۰۲۴). The role of Iranian Islamic model of progress in the formation of modern Islamic civilization. *Quarterly Journal of Political Studies of Modern Islamic Civilization*, 3 (6): 81-100. [In Persian]
- Bahmani, Mohammad Reza. (2013). New Islamic civilization in the thought of Ayatollah Khamenei. *Review and Comment Quarterly*, 19(74). [In Persian]
- Bell, Wendell. (2012). *The basics of future studies: history, goals and knowledge*. Translated by Mostafa Taqvi and Mohsen Mohhaqq, first edition, Tehran: Defense Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute. [In Persian]
- Bishab, Peter. Haynes, Andy and Collins, Terry. (۲۰۱۰). *The current scenario scenario; Overview of techniques*. Translated by Masoud Manzavi, first edition, Tehran: Defense Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute publication. [In Persian]
- Danaifard, Hassan. Elwani, Seyyed Mehdi and Azar, Adel. (۲۰۰۴). *Qualitative research methodology in management: a comprehensive approach*. First edition, Tehran: Safar Publications. [In Persian]
- Danaifard, Hassan. Elwani, Seyyed Mehdi and Azar, Adel. (2016). *Quantitative research methodology in management: a comprehensive approach*. Twelfth edition, Tehran: Safar Publications. [In Persian]
- Enayatullah, Sohail. (2013). *Questioning the future: methods and tools of organizational and social transformation*. Translated by Masoud Manzavi, Tehran: Defense Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute. [In Persian]
- Karimi, Gholamreza. (2016). Analyzing the external drivers of modern Islamic civilization. *Bi-quarterly Journal of Iranian Future Studies*, 2 (2): 179-161. [In Persian]
- Karmi Qahi, Mohammad Taghi. Babaei, Habibullah. Rahdar, Ahmad and Khorasani, Reza. (۱۹۹۸). *Theoretical research about civilization*. Qom: Islamic Science and Culture Research Institute. [In Persian]
- Khaki, Hassan Nasser and Ghafari Hashjin, Zahid. (2015). The grounds and requirements for the realization of modern Islamic civilization from the point of view of civilizationists. *Political Science Quarterly*. 19(75). [In Persian]
- Khazaei, Saeed and Mahmudzadeh, Amir. (2013). *Futurology*. Isfahan, Alam Afarin Publications, fifth edition: 175. [In Persian]

- Malek Mohammadi, Mahdi. (۱۹۹۹). *Civilization, human's material achievements in social order*. Encyclopaedia of the Holy Quran, Qom: Bostan Kitab Publishing. [In Persian]
- My father, Abdul Rahim and Zali, Salman. (2017). A new model for scenario writing in the strategic issues of case study: future scenarios of the Syrian crisis. *Journal of Islamic World Political Studies*, 7(2): 1-26. [In Persian]
- Omid, Hassan. (۱۹۹۹). *Amid's Persian culture*. Tehran: Ashja Publications. [In Persian]
- Pedaram, Abdul Rahim and Ahmadian, Mahdi. (2014). *Teachings and subjects of future studies*. First edition, Tehran: Strategic Horizon Institute Publication. [In Persian]
- Pirouzmand, Alireza and Sohri, Mohammad. (2018). Structural components of Islamic civilization with a future research approach. *Quarterly Journal of Fundamental Studies of Modern Islamic Civilization*, Volume 2, Spring and Summer 2018, 1(3). [In Persian]
- Qadri, Ali. (2017). *Requirements and components and drivers of modern Islamic civilization in the intellectual system of Imam Khamenei*. The fourth national conference of modern Islamic civilization, Tehran. [In Persian]
- Rezayan Qiyabashi, Ahad. Pour Ezzat, Ali Asghar and Sarmast, Bahram. (2016). Providing a framework for the study of military-defense surprises in front of the Islamic Republic of Iran. *Defense Future Studies Quarterly*, 2(7): 103-128. [In Persian]
- Schwartz, Peter. (۲۰۱۲). *The art of foresight: planning for the future in a world with uncertainty*. Translated by Aziz Alizadeh, first edition, Tehran: Defense Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute. [In Persian]
- Sepehri, Mohammad. (۲۰۰۷). *Islamic civilization in the Umayyad era*. Tehran: Noor al-Saqlain publishing house. [In Persian]
- Shakri Zavardehi, Ruhollah and Maulvi Wardanjani, Isa. (2017). Futuristic study of the Islamic revolution and the realization of a new religious civilization with an emphasis on the thought of Ayatollah Khamenei. *Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies*, 15 (55): 120-99. [In Persian]
- Soltani, Mustafa. Farmanian, Mehdi and Rouhi, Nabiyela. (2018). Intellectual foundations of modern Islamic civilization in the thought of Supreme Leader. *Naja Strategic Studies Quarterly*, 14 (14): 5-29. [In Persian]
- Tabari Moqri, Rahmat Abbas. (۲۰۲۲). The perspective of the Islamic revolution in the realization of the new Iranian Islamic civilization. *Islamic Revolution Political Sociology Quarterly*, 2 (5): 7-22. [In Persian]
- Velayati, Ali Akbar. (۲۰۰۶). *Dynamics of culture and civilization of Islam and Iran*. Volume 1, third edition, Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Zare Sari, Alireza and Waqofi, Omid. (۲۰۲۲). The ideal image of the modern Islamic civilization in the media from the perspective of Ayatollah Khamenei. *Quarterly Journal of Future Studies of the Islamic Revolution*, 2 (4): 111-150. [In Persian]

